

Лекція

Методики діагностики основних показників самосвідомості дітей

Мета: дати поняття студентам про основні показники самосвідомості дітей. Розвивати аналітичне та логічне мислення, понятійний апарат здобувачів фахової передвищої освіти з навчальної дисципліни. Виховувати професійну культуру студентів: бажання використовувати психологічні знання у професійній діяльності педагога.

Мотивація мети: знайомство з методиками діагностики основних показників самосвідомості дітей сприяє формуванню розуміння студентами її значення для використання в педагогічній практиці.

План

1. Формування структурних компонентів самосвідомості в дитинстві.
2. Самооцінка особистості – її функції та детермінанти.
3. Становлення самооцінки в дошкільному дитинстві.
4. Діагностика основних показників самосвідомості дітей дошкільного віку.

Література:

1. Вікова психологія і психодіагностика : підручник / Л. Г. Терещка. Київ : Слово, 2016. 608 с.
2. Галян І.М. Психодіагностика: навч. посіб. / І.М. Галян. – К.: Академвидав, 2011. – 464 с.
3. Грінцова О.М., Терещенко Л.А. Дитяча психодіагностика: навчально-методичний посібник. Вінниця: Нілан-ЛТД, 2015. 227 с.
4. Методи діагностики психічного розвитку дітей / І. М. Гоян, А. А. Палій // За ред. А.А. Палія. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2014. – 652 с.
5. Павелків Р. В. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу [текст] : навч. посіб. / Р. В. Павелків, О. П. Цигипало – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 296 с.

Ключові слова: самосвідомість, самооцінка, самопізнання, саморегуляція.

Засоби навчання: презентація, Moodle, Padlet.

Домашнє завдання:

- опрацювати лекцію;
- підготуватися до практичного заняття «Методики діагностики основних показників самосвідомості дітей».

1. Формування структурних компонентів самосвідомості в дитинстві

Самосвідомість є одним з провідних елементів психічної зовнішності особистості, що регулює діяльність і поведінку людини.

Самосвідомість – це культурний феномен, що дозволяє зберігати постійність власної поведінки і переживати почуття відповідальності за соціальні цінності, засвоєні індивідом. Самосвідомість, що розуміється як усвідомлення особистістю самою себе, є наслідком тривалого розвитку людини, перетворення її на самостійного суб'єкта діяльності, що встановлює певні взаємини з суспільством, іншими людьми, з навколишнім світом у цілому.

Самосвідомість належить цілісному суб'єктові і служить йому для організації його власної діяльності, його взаємин з оточуючими і його спілкування з ними.

Самосвідомість в психічній діяльності людини виступає як складний, розгорнений у часі процес опосередкованого пізнання себе, пов'язаний з рухом від одиничних, ситуативних образів через інтеграцію подібних ситуативних образів у цілісне утворення – поняття власного «Я».

Утворення взаємин людини, що формується, до самого себе є найбільш пізнім в порівнянні з іншими властивостями. В усіх видах діяльності і поведінки ці взаємини слідує за ставленням до ситуації, предмету і засобів діяльності, до інших людей. Лише пройшовши через багато об'єктів відносин, свідомість стає саме об'єктом самосвідомості. Потрібне накопичення досвіду безлічі подібних усвідомлень себе суб'єктом поведінки для того, щоб ставлення до себе перетворилися на властивість, звану рефлексією. Проте саме ці властивості завершують структуру особистості і забезпечують її цілісність. Вони найтісніше пов'язані з цілями життя і діяльності, ціннісними

орієнтаціями, установками, виконуючи функцію самопізнання, самоконтролю, саморегуляції і самоорганізації особистості.

Самопізнання є складний індивідуалізований багаторівневий процес, розгорнений у часі. **В цьому процесі умовно виділяють дві стадії:**

- 1) пізнання своїх особливостей через пізнання особливостей іншого, звірення і диференціацію;
- 2) самоаналіз. Людина пізнає навколишній світ, а разом з тим і себе через активну взаємодію із світом.

Самопізнання – процес динамічний і такий, що ніколи не завершується, оскільки, по-перше, відбувається постійний розвиток самих пізнавальних здібностей; по-друге, змінюється і сам об'єкт пізнання – особистість; по-третє, всяке знання про себе вже самим фактом свого отримання змінює суб'єкта: дізнавшись щось про себе, людина стає іншою.

Самопізнання йде паралельно з постійною перевіркою на адекватність і самокорекцією поведінки.

З самопізнанням тісно пов'язана здатність до **рефлексії** – здатність усвідомлювати не тільки «що я мислю, відчуваю, згадую», але і «що це саме я мислю, відчуваю і згадую».

Здатність до самоконтролю пов'язана з вольовим зусиллям над собою. Проте людина не часто вдається до самоконтролю, поперше, тому, що багато поведінкових актів регулюються автоматично, і, по-друге, тому, що людина часто буває не задоволена власною самооцінкою.

Саморегуляція тісно пов'язана з такими емоційними компонентами самосвідомості, як ставлення до себе, самоповага і самооцінка. Причому самооцінка є стрижнем саморегуляції на всіх етапах її здійснення – вона включається в структуру мотивації, визначає спрямованість саморегулювання, вибирання засобів і впливає на інтерпретацію досягнутого ефекту поведінки.

Достатньо високий рівень розвитку саморегулювання поведінки, який об'єктивно виражається в тонкості, диференційованості й адекватності всіх усвідомлених поведінкових реакцій, вчинків, вербальних проявів, відповідає

зрілому стану розвитку самосвідомості в цілому, що виражається в адекватній самооцінці особистості.

2. Самооцінка особистості – її функції та детермінанти

Окремі, конкретні знання і уявлення суб'єкта про свої можливості і здібності складають периферію образу «Я». Центральним утворенням, в якому міститься безпосереднє переживання себе, виступає самооцінка особистості.

Самооцінка робить особливий вплив на формування поведінкових стратегій суб'єкта. Від рівня самооцінки багато в чому залежить активність особистості, її участь в діяльності, у тому числі і в умовах тієї або іншої соціальної групи.

Самооцінка пов'язана з однією з центральних потреб людини – потребою в самоствердженні, з прагненням людини знайти своє місце в житті, ствердити себе як члена суспільства в очах оточуючих і у власній думці.

Суть основних законів розвитку самооцінки полягає в наступному:

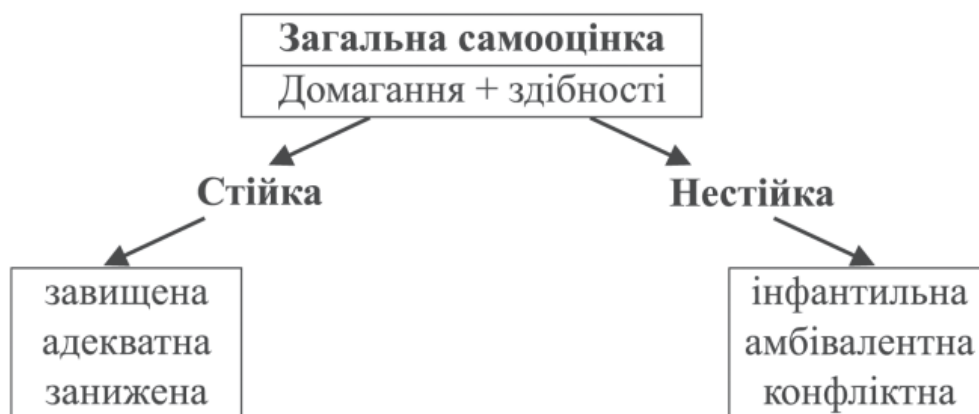
- Одного разу сформувавшись, самооцінка весь час прагне підкріплення – вона виступає своєрідним фільтром для визначення, якою інформацією суб'єкт володітиме. Причому це відноситься як до високої, так і до низької самооцінки.
- Одного разу сформувавшись, самооцінка діє як установка, тобто провокує оточуючих на певний тип ставлення до суб'єкта.
- Змінюючись, самооцінка міняє ставлення оточуючих до людини.

Самооцінка може бути високою і низькою, розрізнятися за ступенем стійкості, самостійності, критичності.

Співвідношення високих домагань і низьких здібностей характеризує самооцінку як завищену, тоді як високі здібності спільно з низькими домаганнями указують на занижену самооцінку. Про адекватну самооцінку свідчить реальна відповідність домагань і здібностей (на що претендую, на те і відповідаю).

Нестійка самооцінка може спостерігатися у людини в певних ситуаціях:

- при неврозах (внутрішній конфлікт з самим собою);
- при інфантилізмі (соціальна незрілість особистості, невміння самостійно оцінити ситуацію);
- при незрілості ряду психологічних структур (коли у психіці виникає якась паралельна структура, наприклад друге «Я»).

Мал. 3.1. Типологія самооцінки

Маючи безліч характеристик і проявів, самооцінка як особливий психологічний механізм виконує (за Н.І. Сарджвеладзе) шість ключових функцій:

1. Функція «дзеркала» (відображення себе), яка полягає в тому, що людина відображає свідомість оточуючих, переносить своє «віддзеркалення» усередину.
2. Функція самовираження і самореалізації.
3. Функція саморегуляції і самоконтролю (лише маючи уявлення про себе і певним чином ставлячись до себе, особистість здатна регулювати і контролювати свою діяльність).
4. Функція збереження внутрішньої стабільності «Я» (внутрішня узгодженість).

5. Функція інтракомунікації (для себе самої особистість виступає у вигляді соціуму, взаємодіючи з собою і вступаючи у «діалог»).

6. Функція психологічного захисту.

Остання функція представляє для багатьох дослідників особливий науковий інтерес. Це пов'язано з тим, що, з одного боку, самооцінка повинна надати адекватні відомості про індивіда, тоді як з іншої – при отриманні інформації, що представляє загрозу поглядам, що склалися, на власне «Я», вступають в силу захисні механізми.

Дослідники відзначають наявність двох типів коливань рівня самооцінки:

- 1) обумовлених змінами уявлень про себе
- 2) трансформацією ієрархії шкал цінностей, за якими проводиться самооцінювання.

3. Становлення самооцінки в дошкільному дитинстві

У немовлячому і ранньому віці, коли дитина не усвідомлює себе як окрему від оточуючих істоту, образ себе в неї закладається у спілкуванні з дорослими, відповідно і ставлення до себе складається через ставлення дорослих. За даними С. Міллера, на другому році життя дитини фіксуються її перші спроби встановлення зв'язку між собою і образом «Я».

«Дворічні діти зазвичай у змозі впізнати себе не тільки у дзеркалі, але і на фотографії або на відеозаписі. Більшість дворічних дітей вже знають своє ім'я і можуть правильно його використовувати, згадуючи самих себе. Крім того, вони починають використовувати займенники першої особи – я, мені, мене, моє». **Перші взаємозалежні відносини між ядром і периферією образу себе складаються у дитини до початку раннього віку.**

Успіх або неуспіх конкретної дії не відділяється від переживання благополуччя–неблагополуччя своєї особистості, тобто дитина значно раніше починає відчувати себе улюбленою або знехтуваною, а лише потім набуває

здібностей і засобів когнітивного самопізнання. Інакше кажучи, відчуття **«Який я?»** складається набагато раніше, ніж **«Хто я?»**.

Материнське ставлення – прийняття, прихильність, схвалення – стає першим соціальним «дзеркалом» для свідомості дитини. До кінця третього року життя відбувається психологічна автономізація дитини від інших людей і усвідомлення власних збільшених здібностей і можливостей.

Оцінка своїх вчинків стає можливою тільки на підставі порівняння своїх вчинків, якостей з можливостями, вчинками, якостями інших (неохідність спілкування з однолітками). Порівняння спочатку стосується не особистісних якостей, а зовнішніх атрибутів. Предмет оцінки міняється поступово.

Після закінчення кризи 3-х років, на якій ставлення дитини до себе заломлюється через успішність в досягненні результату в предметно-практичній діяльності, основним джерелом її ставлення до себе (до 5,5 років) продовжує виступати досвід у продуктивній діяльності. Образ іншої людини, зокрема однолітка, має у свідомості дитини ідентичну структуру.

Усвідомлення ядрової складової має значення для відношення до суб'єкта як до особистості, що наділена такою ж ціннісною значущістю, тоді як виділення зовнішніх, неособистісних властивостей (нарядного одягу, модної зачіски, наявність цікавої книги, нової іграшки і т. д.), відноситься до периферії образу однолітка.

Образ іншої людини зазнає зміни, розвиваючись за рахунок взаємовпливу ядрових і периферичних структур. Зокрема, якщо в спілкуванні з дорослими спочатку закладається ядрова структура образу «Я», то в контактах з однолітками в образі себе і в образі ровесника відбиваються в першу чергу уявлення, що організують змістовно і визначають його периферичну структуру.

Молодший дошкільник характеризується домінуванням ядрових структур над периферичними. У тих випадках, коли дитина не знаходить потрібного відгуку, у неї складається занижена самооцінка. Як показано Є.Т. Соколовою (1989), головною причиною становлення заниженої самооцінки,

негативного ставлення дитини до себе, виступає нерозвиненість взаємин прихильності між матір'ю і дитиною, яке надалі перетвориться в стабільне відкидання особистістю власного «Я».

Приблизно з 4–4,5 років засвоєння норм і правил поведінки стає тими мірками, якими користується дитина в оцінці інших людей. Важливими джерелами уявлень дитини про свої можливості виступають її самостійна діяльність і ділове спілкування з однолітками. В той же час досвід гри і контактів з однолітками відкладається в периферичних структурах і спочатку трохи впливає на ядрові утворення.

До 5,5 років у дитини між ядром і периферією починають встановлюватися двосторонні відносини, при яких не тільки центр визначає емоційно і змістовно периферію, як було раніше, але намічається і зворотний вплив. Це виражається в розвитку самооцінки, в знанні дитиною предметної і соціальної ситуації. У цей період вона починає дивитися на себе очима однолітка, що частково знижує завищену самооцінку, що склалася раніше у спілкуванні з батьками.

У 5,5–6 років дитина перестає пов'язувати самоствавлення зі своїми успіхами/неуспіхами в продуктивних видах діяльності безпосередньо. Досягаючи старшого дошкільного віку, дитина засвоює моральні норми і починає враховувати послідовність своїх вчинків, використовувати їх як міру для оцінки себе й оточуючих.

І вже **до 7 років** думки оточуючих дитину людей (однолітки, вихователі) безпосередньо визначають її самоствавлення. Знання про себе і своєї спроможності дитина отримує через оцінки своєї успішності іншими людьми. Проте, як відзначає С. Міллер, упродовж дошкільного віку в самоописі зберігається зосередження дитини переважно «на зовнішніх, ситуативних характеристиках: фізичних атрибутах, речах, якими вони володіють, перевагах».

У той же час, якщо, ставлячи дитині питання, зміщувати акцент на її особистісні риси (наприклад: «Розкажи, яким ти був сьогодні в дитячому

саду?»), багато дошкільників здатні давати психологічно узагальнені самоописи. В цілому самооцінка дітей упродовж дошкільного віку недостатньо диференційована і дещо розпливчата.

Найбільш істотним зрушенням у розвитку особистості дошкільника є перехід від предметної оцінки іншої людини до оцінки її особистісних властивостей.

Механізмом зміни орієнтиру з предметної діяльності на взаємини з іншими людьми виступає зміна форми спілкування. Оцінки думки людей стосуються не його діяльності, а його самого як особистості й орієнтують дошкільника на сприйняття і оцінки оточуючих у тій же якості. Будучи інтеріоризованими дитиною, ці оцінки починають виступати критерієм його власної самооцінки.

У молодшому шкільному віці акцент у самоописі зміщується дитиною на такі характеристики, як емоції, поведінкові особливості і схильності.

Динаміка самоопису дітей (за С. Міллером) представлена в таблиці 3.1

Таблиця 3.1

Етапи розвитку самоопису в дитячому віці

Вік	Характер опису	Приклади
Раннє дитинство	Фізичні характеристики, специфічні навички, переваги, атрибути володіння	«У мене є цукерка»; «Я люблю морозиво»; «Я з мамою дивлюся мультики»; «У мене сині очі»
Дошкільне дитинство	Зовнішні і специфічні характеристики, успіхи в досягненні результату, переваги, деякі особистісні характеристики і поведінкові особливості	«Я умію добре грати»; «У мене є друзі»; «У мене вдома багато книг»; «Я люблю маму»; «Мені подобається ліпити»; «Я слухаюся бабусю»

Таблиця 3.2

Динаміка чинників впливу на розвиток складових самосвідомості в передкризовий період дошкільного дитинства

Вік	Детермінанти складових самосвідомості дитини
4–4,5 років	Самооцінка дитини визначається успішністю предметної діяльності
4,5–5,5 років	На самоставлення дитини починає впливати оцінка однолітків, досвід взаємин з ними у предметній діяльності
5,5–6,5 років	Втрата предметною діяльністю свого провідного положення. Жоден вид дитячої діяльності (у тому числі й гра) не має зв'язку з самооцінкою дитини. Самооцінка також не пов'язана з соціальною сферою дошкільників. У цьому віці успішність предметної діяльності опосередкована тільки передбачуваними дитиною оцінками цих діяльностей іншими людьми
6,5–7 років	Ставлення дитини до себе опосередкується оцінками однолітків, мамою і вихователем, а результативність діяльності знов набуває особливої значущості і особистісного сенсу

5. Діагностика основних показників самосвідомості дітей дошкільного віку.

1. Методика «Який ти?»
2. Методика «Особливості розвитку самооцінки дитини»
3. Методика «Стежинки»
4. Методика «Трикутник»
5. Методика «Поштові конверти»
6. Методика «Коло»
7. Методика «Будиночки»
8. Методика «Портрети»
9. Методика «Визначення емоційного ставлення»
10. Методика «Вивчення дитячих самохарактеристик»
11. Методика «Гра у м'яч»
12. Методика «Хрестики»
13. Методика «Чотири картинки»